

דבר העורכים

חוקרים העוסקים במדינת הרווחה הישראלית ובשינויים שעברה מאז 1977, וביתר שאת מאז 1985, באמצעות הסכם ייצוב המשק, חוק ההסדרים וחוק חובת המכרזים (1992), מרבים להדגיש את הפער בין המגמה המאפיינת את המדיניות הציבורית – צמצום מחויבויותיה של מדינת הרווחה, תוך הגברת הפיקוח על אזרחים מוחלשים – לבין עמדות הציבור הממשיך לתבוע קיום בכבוד לאזרחים (כהן ועמיתים, 2010; שלו ורוזנהק, 2013; Shalev, 2007). דיון שיטתי בסוגיית מדיניות הדיור הציבורי מהווה הזדמנות לבחון פער זה: תהליך שינוי המדיניות עד להתבססות מדיניות המתנכרת כמעט לחלוטין לזכות לקורת גג, והמלווה בהתעמרות שיטתית במתקשים להגיע לדיור, לעומת מאבקים מתמשכים, מאורגנים ומפוזרים, לכינונה מחדש של הזכות לקורת גג. בהקשר זה מרתקת ודרמטית היא יכולתה של החברה הדמוקרטית להתעלם בעקביות מתביעה ציבורית רחבה זו ולנקוט אמצעים אלימים ודכאניים כלפי חבריה המוחלשים ביותר, ובכך כבד להתיימר להשתייך לעולם המפותח והנאור. גיליון זה מוכיח שאין מעצבי המדיניות הציבורית רואים את הזיקה בין הבטחת זכויות חברתיות של אזרחים לסדר חברתי דמוקרטי. אף ששכר הדירה השכיח ברוב אזורי הארץ עומד על 50% או יותר משכר המינימום ואף שהכנסתם של למעלה מ-50% מהאזרחים עומדת על שכר מינימום אין בכך כדי לזרז מחויבות למדיניות אחראית בתחום הדיור הציבורי.

נוכח מדיניות עיקשת זו של התעלמות מזכויות חברתיות מתחולל מאבק למען מדיניות ציבורית הוגנת בתחום הדיור הציבורי, המשמר ומגביר את המומנטום של קיץ 2011: קבוצות מחאה מגובשות ונחושות מתייצבות לצדם של מפוני החברות המשכנות ומצליחות לעכב פינניים; קבוצות של פעילים מפעילות מעקב אזרחי אחר הדיאלוג של נציגי החברות המשכנות עם הפונים אליהן; הוקם בית משפט עממי שהוצגו בו ראיות חותכות כנגד הזלזול המתמשך בזכותם של אזרחים בישראל לקורת גג; הוצג סרט תיעודי על הנזקקות לדיור ציבורי ועל מצבן המיידש, ובמאהל ארלוזורוב בתל אביב מתגוררים מחוסרי דיור מאז פורקן האוהלים של מחאת 2011. אך הנראות הציבורית של ההפקרה המתמשכת הזו של ילדים, אימהותיהם ואזרחים אחרים לשבטם של מזג האוויר, בריונים ועוני משפיל לא מצליחה לשכנע את מעצבי המדיניות הציבורית בישראל להעמיד פתרונות. וחמור אף יותר, כפי שטענו כץ וצפדיה (2010), המודל הניאו-ליברלי העומד בבסיס גישת ההפקרה הזו מחייב את המדינה להגביר את ההשגחה, כך שהחברות המשכנות, בשבתן כהוצאה לפועל של המדיניות, מגייסות את מערכת המשפט, את

המשטרה ואת כוחות הביטחון כדי להדוף בכוח ולרמוס כל גילוי התנגדות של אזרחים הנאבקים על זכותם לקורת גג.

להתנערות השיטתית מהזכות של כלל האזרחים לקורת גג ולקיום בכבוד בד בבד עם הפניית משאבים ציבוריים להקמת קורת גג (ומערכת חינוך ותחבורה) מעל ראשן של אוכלוסיות מועדפות, המקדמות מטרות לאומיות (למשל מעבר לקו הירוק), יש פנים מגדריות, אתניות, לאומיות ומעמדיות. מבוא זה מציג אותן כמסגרת למאמרים ולחומרים שנבחרו להופיע בגיליון, ואז פונה להצגת החומרים עצמם.

הפנים המגדריות של חיסול הדיור הציבורי בישראל

כמו מדינות אחרות ב-OECD, ובמיוחד קנדה, אוסטרליה ובריטניה, גם בישראל החליף גל של חקיקה, שתכליתה קידום רטוריקה של שוויון בין המינים, פרקטיקות של מדיניות ציבורית שגילמו את ההגנה על נשים בנות המעמדות העובדים מתלות בבני זוג ובמשפחות המוצא שלהן. כך התפוגגו משרות איכות במגזר הציבורי (Rubery, 2013), כמו גם קצבאות מחלצות מעוני לאימהות לפני גיל הפרישה ואחריו; וכך הונהגה מדיניות החותרת לחיסול הדיור הציבורי. תהליך זה שלל מאימהות את זכאויותיהן האזרחיות, חשף נשים למשרות רעות, שאינן מחלצות מעוני, בעיסוקי השירות והטיפול – משרות שעתיות, חלקיות, זמניות וללא הגנה מקצועית (Benjamin, 2011) – והותיר רבות מהן ללא קורת גג ראויה. נתונים ברורים מראים שלנשים העובדות בשכר נמוך במקומות שונים בעולם יש צורכי דיור דחופים. בהעדר מדיניות דיור ציבורי ראויה, הן משלמות עבור שכר דירה סכומים שהיו צריכים לאפשר להן ולילדיהן מזון, תרופות, ביגוד ואולי גם חוגים (אם אנחנו לא רואים בחוגים פינוק או מותרות). בהעדר מדיניות דיור ציבורי ראויה, נשים חיות בדירות מוזנחות ומעופשות, הפוגעות בכריאותן ובבריאות ילדיהן, ומועדות להיוותר מחוסרות בית מול פינוי מוסדי, כשהמבנה מסוכן מדי. העוני שנשים חיות בו, העומד בבסיס הצורך הדוחק בפתרונות דיור, מבליט את המהות הריקה שעליה נשענת החקיקה השוויונית: המדיניות הציבורית מסרבת להכיר בכך שיש נשים, ובמיוחד אלה מהן שלא הצליחו להשתלב בקטגוריות תעסוקתיות פרופסיונליות וניהוליות, שעדיין שבויות בגורלן ההיסטורי של הנשים מקדמת דנא: תלות השוללת מהן בפועל זכויות אזרחיות.

בעוד השיח הציבורי יוצא מתוך ההנחה שגירושים אפשריים ומותרים בישראל, מדיניות הדיור הציבורי נוטה להתעלם לחלוטין מהקשר בין קורת גג עצמאית לגברים ולנשים בתהליכי גירושין לבין היתכנות של גירושין שאין בהם עונשים של עוני והשפלה לכל בני

המשפחה. בעוד השיח הציבורי מפריח סיסמאות המבטאות התנגדות נחרצת לאלימות נגד נשים, מדיניות הדיור הציבורי נוטה להתעלם לחלוטין מהקשר בין קורת גג עצמאית לנשים לבין הגנה על נשים מאלימות. יתרה מזאת, כשאישה "זוכה" סוף סוף לדירה מתוך מאגר הדירות המוזנחות, ההולך ומידלדל, של הדיור הציבורי, בדרך כלל היא תהיה בסביבה חשופה לאלימות שאינה מבטיחה לה הגנה מינימלית. בהעדר מדיניות ראויה של דיור ציבורי, נשים גם אינן יכולות לחלץ עצמן מאלימות של בני זוג או בני משפחה אחרים. רצח נשים נרשם לחובתן של העובדות הסוציאליות במקום לחובתן של החברות המשכנות, שאינן מציעות דיור ציבורי ראוי שיהווה חלופה מכבדת ומגוננת לנשים ולילדיהן. השיח הציבורי יוצא נחרצות נגד הטרדה מינית ותקיפה מינית של נשים, אך ראיונות עם נשים החיות בעוני, חלקם מובאים בגיליון זה, מעלים התנסויות של הטרדה ותקיפה מינית של דיירת המאחרת בתשלומי השכירות ותלויה בחסדי בעל הדירה שלה. אם כן, ביטחונן האישי של נשים תלוי במדיניות ראויה של דיור ציבורי, שתאפשר להן להתגורר באזורים מטופחים, מוארים, עם מצלמות בחדרי מדרגות ושאר אמצעי אבטחה ולהיות שותפות להחלטה על מקום מגוריהן באופן הלוקח בחשבון את צורכי התעסוקה שלהן, את הצרכים הלימודיים והחברתיים של ילדיהן ואת מארג היחסים החברתיים שנשים הן חלק ממנו, החיוני לרווחתן האישית.

הפנים האתניות של חיסול הדיור הציבורי בישראל

יובל אלמלך ונוח לויין-אפשטיין (1998) חשפו בעבודתם את האופי האתנו-מעמדי של מדיניות השיכון בישראל, המותירה את בני הדור השני והשלישי של עולי אשכנז עם נכסים מניבים במרכז הארץ, העוברים אליהם בירושה ומגינים עליהם במידת מה מהעלייה התלולה במחירי הדיור, ואת בני הדור השני והשלישי של עולי ארצות ערב, היוצאים לדרכם הכלכלית ללא נקודת פתיחה כזו. בלי להתעלם מתהליך התבססותו של מעמד ביניים מזרחי, המצליח לדברי לאון וכהן (2008) ליישב שכונות מעמד בינוני רבות, הרי מזרחים שלא נקלטו בקבוצות תעסוקה ניהוליות-פרופסיונליות ממשיכים להיות חשופים למחירים המאמירים של שוק הדיור ונקלעים לתלות בדיור הציבורי, במיוחד נוכח מצבי חיים משבריים: משברי בריאות, גירושין, משברים כלכליים, משברי הגירה, מעבר בין אזורי מגורים ומשברים אחרים. כפי שהראתה ענת הרבסט במאמרה על אימהות חד הוריות בישראל (2009), שיח זכויות בהקשר של נתמכי רווחה לעולם אינו מצליח להכות שורש בחברה הישראלית. השיח השליט בהקשר שלהם הוא שיח ה"מסכנות", וכשאין הוא תואם עוד את כוונות המדיניות הציבורית, הוא מוחלף בשיח מגנה שמלות המפתח שלו הן הפרזיטיות וחוסר הפרודוקטיביות של נתמכי הרווחה.

כוחה של טענה זו יפה להבנת האופי האתני של מדיניות הדיור הציבורי בכללותה: בהעדר הכרה בזכויותיהם של אזרחים לקורת גג ראויה ובטוחה, כל שנותר הוא שיח הסעד והמצוקה. היסטורית, זהו השיח שאפשר במשך שנים רבות מדיניות בתחום הדיור הציבורי. אך בשלושת העשורים האחרונים נדם ונעלם גם שיח הסעד והמצוקה, בכל הנוגע לזכויות דיירי הדיור הציבורי וילדיהם, גם אם אין מערערים על חלקם בבניין הארץ. למרות מאבק הדיור הציבורי של שנות ה-90, שניסה במידה מסוימת לעגן שיח זכויות אוניברסלי (להבדיל משיח של סעד ומצוקה) שיתקן את העוול ההיסטורי, כיום אין שיח זכויות אוניברסלי וגם לא שיח סעד ומצוקה בהקשר של עולי ארצות ערב.

במיוחד מעניינת בהקשר זה הטענה שמציגה מיכל קרומר-נבו בספרה על סיפורי חיים של נשים בעוני (2006). לטענתה, צעירים רבים, שרשויות הרווחה הוציאו אותם בילדותם מבתי הוריהם לפנימיות ולמסגרות אחרות, חוזרים לבית ההורים ולמרחב מצומצם מאוד מבחינת אפשרויות התעסוקה והיכולת לממן מגורים עצמאיים. צעירים אלה זקוקים לדיור ציבורי, גם כאשר הם מצליחים להשתלב בשוק העבודה, משום שעל פי רוב הם נמנים עם ציבור המועסקים בשכר נמוך, שאינם יכולים להשתתף בשוק השכירות הפרטית. בהעדר חלופות ובהעדר זכאות עצמאית, רבים חוזרים להתגורר עם הוריהם המזדקנים בדירות הדיור הציבורי, ובהקשר זה מתפתחים חלק מסכסוכי "הדייר הממשיך" עם החברות המשכנות (ראו מאמרן של נטע זיו וענת רודניצקי בגיליון זה). המדינה מצדה מותירה אזרחים אלה קירחים מכאן ומכאן: אין היא מכירה בזכאותם למרות שכרם הנמוך והיסטוריית העבודה המקוטעת שלהם וגם מתכחשת לזכויות "הדייר הממשיך" שלהם.

הפנים האתניות של נסיגת המדינה ממחויבותה למדיניות דיור ציבורי ראויה ממחישות את התכחשותה להיסטוריית הקמתן של ערים חדשות (ערי פיתוח) ולמחויבותה לאזרחים שיישבה באזורי ספר מעוטי הזדמנויות תעסוקה, ללא מסלולים של הכשרה מקצועית ובהקשר תרבותי של תיוג ונישול מערך. במקום להכיר בחוב הלאומי לאזרחים אלה ולפרוע אותם באמצעות בנייה ציבורית, נתלים מנגנוני המדינה, ובמיוחד ההליכים המשפטיים שנוקטות החברות המשכנות, בדימויי העבר ומקצינים את הדימוי העברייני של אוכלוסיית התלויים בדיור הציבורי.

הפנים הלאומיות של מדיניות הדיור הציבורי בישראל

קשת מגוונת של מחקרים כבר הראתה שהמדיניות הנוהגת יוצרת הגבלה מרחבית של פוטנציאל הפיתוח של עתודות קרקע ביישובים ערביים וגורמת מצוקת דיור חמורה (אבו-סאלח ועמיתים, 2010; בוימל, 2010; יפתחאל וקדר, 2003). בעשורים הראשונים להקמת

המדינה הוקצו דירות הדיור הציבורי אך ורק ליהודים. הדיור הציבורי לאוכלוסייה הערבית היה בעצם חלק מתהליך הפקעת הרכוש הערבי – הבעלות על בתי הערבים הועברה בדרך עקלקלה לידי החברות המשכנות, וכך לפתע הם הפכו דיירי דיור ציבורי בבתיהם. העדר מדיניות דיור ציבורי בנוגע לאזרחים הערבים פירושו יצירת שכבה רחבה של אזרחות מודרת (excluded citizenship), החשופה לפרקטיקות פיקוח דכאניות במגוון היבטים. ליליאן אבו-טביך (2009) חשפה במאמרה את מעמדן הרעוע של נשים בחברה הערבית בהקשר של סיכוייהן לרשת זכויות על קרקע או בית, ואף הראתה כיצד נשים המעתיקות לאחר נישואיהן את מגוריהן מיישוב הולדתן ליישוב אחר מנושלות מזכות זו. בהמשך לטענה זו הראתה לאחרונה טל מלר (2014) את השלכותיה הקיצוניות והאלימות של המדיניות המנשלת בשיטתיות נשים מבעלות על קרקע ועל מבני מגורים. על בסיס מחקר שנערך בשנים 2007-2011 בקרב אימהות חד הוריות פלסטיניות-ישראליות גרושות, פרודות ואלמנות, מצאה מלר, שבהעדר פתרונות דיור ממשלתיים, נשים מטופלות בילדים נדחקות עקב מצוקה כלכלית ומחסור בתמיכה חברתית לפתרונות דיור במרחבים המשפחתיים, המכפיפים אותן מגדרית ופטריארכלית. וכך בהעדר מדיניות דיור ציבורי נרחבת דיה בנוגע לאזרחי ישראל הפלסטינים, בית המשפחה המורחבת הופך למענה יחיד, המשעתק את מכלול מבני הדיכוי הדתיים, החמולתיים והמעמדיים, המגלמים אופני הדרה מגוונים. כשאין המדינה מגינה על האזרח מכוחות השוק, כוחות לא דמוקרטיים מתעצמים ונהנים מעמדת כוח פוליטית וקיומית.

הפנים המעמדיות של מדיניות חסר בתחום הדיור הציבורי

מפרספקטיבה מעמדית היה דיוננו יכול לחזור ולהתמקד באלה המצויים מתחת לקו העוני. אך קו טיעון זה היה מהדהד את הדברים שכבר נאמרו על ההיבטים המגדריים, האתניים והלאומיים של מדיניות הדיור הציבורי הלקויה. לפיכך בחלק זה לא נטען להפקרתה של אוכלוסייה ספציפית, אלא, כפי שטוען יצחק ספורטא, ששוחחנו עמו כחלק מההכנות לקראת גיליון זה, לאופייה המעמדי של הקצאת המשאבים הציבוריים. הקצאה זו, כפי שבאה לידי ביטוי בסוגיות של מגורים וקרקע, מחלצת את סוגיית הדיור הציבורי מתחום העיסוק הסוציאלי, ומעבירה אותו להקשר רחב יותר, שהוא חברתי וכלכלי בעת ובעונה אחת. בהקשר זה הדיור הציבורי נכרך בשיח הזכויות על הקרקעות החקלאיות, הקמת יישובים חדשים, עירוניות ועוד. דרך בחינת מדיניות הדיור הציבורי והשינויים שחלו בה כחלק ממדיניות חברתית-כלכלית, נחשף חלקה במלאכת ריבוד החברה למעמדות וקיבוע הפרטים בתוך מבנה זה בהתאם לסימונם המגדרי, האתני והלאומי.

מדיניות מעמדית זו, שעל פי לורנס וייל (ראו בגיליון זה) נוהגת גם במדינות אחרות שנכנעו לעוצמת הכוחות הניאו-ליברליים, מתעצבת באמצעות שורה ארוכה של החלטות מינהליות, הקפאת חוקים והסטת משאבים. ח"כ דב חנין מדגים זאת באמצעות מקרה אחד מני רבים שאירע בדיון בוועדת הכלכלה של הכנסת (נובמבר, 2013): הדיון התמקד בהקצאת חלק משלושה מיליארד השקלים, שנתקבלו ממכירת דיור ציבורי, למימון עזרה בשכר דירה לטווח קצר לזכאים, וזאת בניגוד לחוק הדיור הציבורי (1998) שקבע שההכנסות ממכירת הדירות ישמשו להגדלת מאגר הדירות, כמו גם לשיפוץ דירות קיימות והחזרתן למלאי. בביקורת על הצעת החוק להקצות את הכספים המגיעים ממכירת דירות הדיור הציבורי לסיוע בשכר דירה, חושף חבר הכנסת חנין את האדישות ואת האטימות כלפי האזרחים המודרים לעומת הלהט להבטיח את רווחיהם של משכירי דירות בשוק הפרטי. בצדק הוא מכנה את ההחלטה "מכת המוות האחרונה" על הדיור הציבורי. המדיניות המעמדית מציבה בגלוי סדר עדיפויות שעיקרו הפניית גב לצורכיהם הדחופים של התלויים בהגנת המדינה מכוחות השוק.

אופייה המעמדי של מדיניות הדיור הציבורי, שבתקופת המחאה של קיץ 2011 התנסה כתביעה לדיור בר השגה, נחשף גם כאשר לא הוקצו במסגרת חוק הוווד"לים (הוועדות לדיור לאומי), אותו חוק המבטא מעין היענות של המדינה לתביעות המחאה, דירות דיור ציבורי, גם לא בפרויקטים של בנייה להשכרה.

באותה רוח התברר לאחרונה שבערים הגדולות, ובמיוחד באזור תל אביב, פועלות הרשויות המקומיות על מנת לקדם בניית דירות פאר, משרדים ומרכזי עסקים, המניבים ארנונות גבוהות, ולמנוע בניית דירות בנות השגה, ובמיוחד דירות בדיור הציבורי. מדיניות זו מונעת מתושבי העיר שאינם נמנים עם הקבוצות שמסוגלות לשלם את מחיר דירות הפאר את מימוש זכותם לעיר, אפילו לא את הזכות הבסיסית לגור בעיר.

תוכני הגיליון

כשנכנס לתפקידו יונתן אנסון, העורך הנוכחי של ביטחון סוציאלי, עלתה על שולחן המערכת ההצעה להקדיש גיליון של כתב העת למחאת 2011. מכיוון שהדיונים על המחאה עצמה כבר קיבלו במה משלהם בתיאוריה וביקורת ובכמות אחרות, עלה הרעיון להקדיש את הגיליון להיבט ספציפי של המחאה – הדיור הציבורי – גם בשל חשיבותו כשלעצמו וגם בשל היותו נתיב מחאה פעיל שלא נגדע ב-2011, אלא המשיך להתפתח בכיוונים שונים, כשהוא מגייס עוד ועוד קבוצות שמחאת 2011 פחות ייצגה אותם. בדרך זו ביטחון סוציאלי ממלא את ייעודו – השמעת הקול המחזק את המחויבות לצמצום

הפערים החברתיים ואת הבטחת הקיום בכבוד של אזרחי ישראל. ברוח זו של התייחסות למחאת 2011, הגיליון הנוכחי חורג מהתבנית המסורתית המקובלת בכתב העת, ומלבד חמשת המאמרים האקדמיים שעמדו בשיפוט עמיתים כמקובל, הוא מגיש חומרים שנכתבו בידי פעילי מחאה, ובמיוחד פעילי צוות דיור ציבורי השותפים למאבק ואשר פועלים מתפרסם באופן קבוע בבלוג הדיור הציבורי <http://diortzibury.wordpress.com>.

כך גיליון זה חושף, לא רק את הנתונים היבשים המלמדים על הכרסום המתמשך בדיור הציבורי, תוצר מובהק של מדיניות, ועל מצבם החברתי-הכלכלי של דיירי הדיור הציבורי, הזכאים הממתינים והנדחים מזכאות, אלא גם את קולותיהם של נפגעי המדיניות, את הכפשתם המתמדת בזירות המינהליות והשיפוטיות ואת מאבקייהם והתארגנותם למימוש זכותם לקורת גג. כל אלה מוצגים הן במאמרים העונים לקריטריונים אקדמיים והן בטקסטים מגוונים שאינם עונים לקריטריונים אלה. מגוון הקולות יכול להאיר וללמד על משמעויותיה של המדיניות בתחום. בכוונת מכוון אין אנו מחלקים את הגיליון לחלק של מאמרים אקדמיים ולחלק של טקסטים לא אקדמיים, ואיננו מציגים את חומרי הגיליון בסדר החופף את ההתפתחות הכרונולוגית בתחום המדיניות והמאבק על הזכות לדיור ציבורי. הסינתזה בין החומרים השונים ובין הזמנים הכרחית לטעמנו, שכן הבנת מורכבות הנושא מחייבת התבוננות בו זמנית במופעי המגוונים.

הגיליון פותח בניסיון מאתגר של שלומית בנימין לבחון באמצעות ראיונות כיצד מחוסרות הדיור תופסות את החוויה של העדר בית ואת דרכי הפעולה הנגישות להן לשינוי מצבן. המאמר מתמקד בחקר תופעת העדר הבית הסמוי (hidden homelessness), תופעה המאפיינת נשים שעבורן הפרקטיקה והחוויה של "העדר בית" נמצאות ברצף שבין קיומה של קורת גג לבין היעדרה המוחלט ועל הרצף שבין דרי רחוב למחוסרי דיור. לא מדובר בדרות רחוב ממש, אבל הן כולן סובלות מתנאי מגורים ירודים ומאי יציבות קיצונית במגוריהן, שמשמעותה סכנת פינוי תמידית, מגורים אצל משפחה, מעברים תכופים בין דירות, התבצרות בתוך דירות עקב אי תשלום שכר דירה ומאפיינים אחרים, ההופכים אותן לחסרות בית סמויות. מחוסרות הבית יודעות לפרט כיצד פתרונות "זמניים" קבועים מסוג זה מזיקים לילדיהן. המאמר מדגיש במיוחד את תחושתן של האימהות שנוכח מחויבותן ההורית להבטיח קורת גג לילדיהן, אין להן ברירה אלא להמיר את המאבק הפרטי שלהן במאבק משותף. מרואיינותיה עברו בתחילת המחאה בקיץ 2011 להתגורר במאהלים מתוך תחושת אין ברירה. החוקרת מצאה שללא קשר לתוצאות המאבק, ההשתתפות בפעולה הפוליטית היא מבחינתן חוויית חירות וגאווה, שלא היו יכולות לחוות אותה בדרך אחרת

המחסור בדיור לאימהות אינו מקרי; מדובר במהלך מדיניות סדור וברור, הנובע משינוי בתפיסת מקומן וחשיבותן של הזכויות החברתיות בישראל, לפחות ביחס לאוכלוסייתה היהודית. במאמרו הדיור הציבורי בישראל ופרויקט שיקום השכונות חושף צבי וינשטיין

באמצעות נתונים מספריים את השינויים במדיניות ואת השלכותיהם. דרך המאמר אנו למדים על מנגנוני ניהול הדיור הציבורי, על מנגנוני קביעת הזכאות וגם על השחיקה המתמדת במלאי הדירות בדיור הציבורי. בתוך כך וינשטיין מפנה את תשומת הלב לגיאוגרפיה של האי-שוויון, המאפיינת את מדיניות הדיור הציבורי, ומראה את החפיפה בין מפת פיזור הדיור הציבורי ומפת שיקום השכונות. כלומר: שכונות המצוקה בישראל, שנכללו בפרויקט שיקום השכונות, הן גם השכונות המרכזיות בתוכן את דירות הדיור הציבורי. בחינה מדוקדקת של פרויקט השיקום מנקודת המבט של הדיור הציבורי מלמדת שמצבן של שכונות המצוקה הלך והחמיר, משום שדירות רבות בשכונות אלה ובערי הפיתוח היו בבעלות ציבורית וסבלו מהזנחה מתמשכת. פרויקט שיקום שכונות ביקש להעביר את הבעלות בדירות הציבוריות לידי דייריהן, בתקווה שבעלות פרטית תביא להשקעה בנכסים. בדיעבד מתברר שלמבצעי מכירת הדיור הציבורי לתושבי שכונות השיקום בארץ יש פנים לכאן ולכאן. מצד אחד זכו משפחות רבות לשיפור של ממש באיכות החיים, ומהצד האחר הן סבלו מהידרדרות מתמשכת עקב תחלופת אוכלוסין, צמצום קיצוני בתקציבי פרויקט השיקום ושינויי מדיניות השיכון הממשלתית לאורך השנים. הפסקת הפרויקט בשנים האחרונות רק החריפה את הידרדרותן של השכונות, ועמה את הפגיעה בדיירים שנתרו בדירות הדיור הציבורי ובאלה שנענו לקריאה לרכוש את הדירות שגרו בהן.

אין מציאות זו ייחודית לישראל, אף שהיא מתגלה כאן במלוא דורסנותה; זוהי המציאות במדינות רבות שזנחו את המחויבות לזכויות חברתיות לטובת קידום יעדי צמיחה ואינטרסים של הון. בריאיון מיוחד לכבוד גיליון זה, שערכה טלי חתוקה עם לורנס וייל (Lawrence Vale), מחשובי החוקרים האמריקנים בתחום הדיור הציבורי, מתאר וייל את השינוי שחל במדיניות הדיור הציבורי בארצות הברית – ממדיניות של הפרדה יחסית (מעשית ואידיאולוגית) מהקפיטליזם האמריקני בשנות ה-50 וה-60 של המאה ה-20 היא הפכה למדיניות הנשענת יותר ויותר על השוק, באמצעות סיוע בשכר דירה, למשל, וביתר שאת בהחלפת השיח המצדד בדיור ציבורי בשיח המצדד בדיור בר השגה. הנפגעים העיקריים מהשינוי, טוען וייל, הם האזרחים מעוטי ההכנסה.

את היחס המתנשא כלפי אזרחים אלה מבקשת ליטל בר לבקר בפוסט שהתגלגל במספר אתרי אינטרנט ומצאנו לנכון לכלול אותו גם בגיליון זה. הכותרת אבל הן קיבלו סיוע, לא? אז שישתקו ויגידו תודה מייצגת בעיני בר את השיח המקובל בישראל על חסרי הדיור ועל דיירי הדיור הציבורי. כמו כל שיח אוריינטליסטי, גם זה מבטא התעלמות מוחלטת מכך "שנקודת המוצא שלנו שונה, שההיסטוריה שלנו שונה", כדבריה, ומוסיפה בנימה ביקורתית "ששוויון אין משמעו לתת לכולם את אותו הדבר, אלא קודם צריך להכיר בהבדלים, בהיסטוריה החברתית, להתבונן על עצמנו ולשאול אילו פריבילגיות יש לנו ואילו אין לנו ואיפה אנחנו ממוקמים בחברה". בר מפרקת את טענת הפרזיטיות, את

הטענות המשוות בין מי קיבל מה ובמיוחד מוחה נגד הניפוח הרטורי של קמצוצי התמיכה שהמדיניות הציבורית כבר הקצתה. בחרנו את הטקסט הזה כדי להזכיר לקוראים שעליהם לקחת צד במאבק האיתנים הזה ולהתייצב כנגד הרטוריקה הדכאנית שרואה באלה הנזקקים לדיוור ציבורי אזרחים "בעייתיים". ליטל בר גורסת, שאם יש בעייתיות, הרי היא תולדה של המדיניות הציבורית המסרבת להקצות משאבים להבטחת קורת גג ראויה לכול, שתאפשר לאזרחי הדור הבא לגדול בתנאים מיטיבים.

דומה שהבנה זו היתה המניע המרכזי שהביא רן כהן, כשהיה חבר הכנסת, לפעילות בתחום הדיוור הציבורי, ששיאה בחוק הדיוור הציבורי (1998). באמצעות חוק זה ביקש כהן "גם ליוזם מהלך חברתי נועז שיהפוך חסרי דיוור לבעלי דירה בישראל וגם להביא לרנסנס בחייו הבלויים של הדיוור הציבורי במדינה", באמצעות הפניית ההכנסות ממכירת הדירות לחידוש מלאי הדיוור הציבורי. כהן מתאר את ההתרחשות הפוליטית סביב חקיקת החוק ובעקבותיה, את המתח שבין הדיירים לנבחריהם בכנסת, שהתגלו כמי שאינם מקדמים את האינטרסים של בוחריהם, ואת החלל שיצרה הפוליטיקה בנוגע לקביעת המדיניות בנושא הדיוור הציבורי, חלל שאליו נכנסו בחווה פקידי האוצר שאימצו אל לבם את התורה הניאו-ליברליות. למרות הקפאתו הממושכת של החוק, בעיקר של הסעיפים הנוגעים לשימוש בהכנסות ממכירת הדירות לצורכי חידוש מלאי הדיוור הציבורי, כהן מציג את שני הישגיו: נושא הדיוור הציבורי עלה לתודעה, ועשרות אלפי דיירי דיוור ציבורי הפכו לבעלי דירות, מה שמשפר במעט את נקודת הפתיחה של ילדיהם.

אך נקודת פתיחה מועדפת זו של דור הבנות והבנים שהוריהם רכשו את דירת מגוריהם נמנעת מרבות אחרים שגדלו בדירות הדיוור הציבורי וממשיכים לגור בהן עם הוריהם. נטע זיו וענת רודניצקי עוקבות אחר הדיונים המשפטיים בעניינם, כשמעמדם כדיירים ממשיכים הלך ונשחק כחלק מהתגבשותה של מדיניות אי ההכרה בזכות לקורת גג, כפי שהתגלמה בתחום הדיוור הציבורי. זיו ורודניצקי משקפות שחיקה זו בעזרת ניתוח השיח המשפטי בכלל וניתוח פרשנותם של השופטים את החקיקה בעניין זכאותם של הדיירים הממשיכים בפרט. במסגרת פרשנות זו מעומתות שתי קבוצות – זו של הזכאים הממתינים לדיוור ציבורי וזו של הדיירים הממשיכים – אך אין היא מתייחסת למדיניות שהובילה למחסור החרף כל כך בדירות דיוור ציבורי. כך, בשתיקה, גם מערכת המשפט, ברובה, מצרדת בעקיפין בשחיקה המתמדת בזכות לקורת גג. יחד עם זאת, זיו ורודניצקי מזהות ניצני שינוי בשיח המשפטי, המתבטא ברמיזות ששורש הבעיה של מימוש זכות הבנים הממשיכים הוא המדיניות שיצרה מחסור.

מחוץ לבית המשפט הדברים נאמרים במפורש בזירות רבות ומגוונות. אחת מהן היא זו של העשייה הקולנועית והטלוויזיונית. בסרטו מדורי הגיהנום של הדיוור הציבורי מציג הבמאי דורון צברי את סיפוריהן וקולותיהן של נשים הנאלצות לחוות גיהנום זה. הסרט בעל המסר הביקורתי הנוקב הוקרן בערוץ המסחרי, היכל הקודש של הניאו ליברליזם,

ומבטא יותר מכול את חלחולה של המחאה החברתית נגד מדיניות הדיור הציבורי אל כל שדרות הציבור בישראל, אפילו דרך הערוץ המסחרי. בגיליון שלפניכם בחרנו להציג את מפת הדרכים של הדיור הציבורי ששרטטו צברי וצוותו כחלק מההכנות לקראת צילומי הסרט.

דרך הייסורים שבה צועדים זכאי הדיור הציבורי והנאבקים על הכרה בזכותם, המשורטטת במפת הדרכים של צברי, נפרסת ביתר פירוט בטקסט המביא לקהל קוראי ביטחון סוציאלי את אירוע המחאה החשוב בתחום – הדיון המשפטי בבית הדין העממי שהתכנס בסוכות 2012. דיון זה מציג עוד פן של המחאה, שמא נאמר ההתרסה, נגד אטימות הממשל והפקידים כלפי הזכות לקורת גג. בתי דין אלה הם מנגנון חברתי לא אלים לביורר ולעשיית צדק, המתריס נגד היבטיהן האלימים של שחיקת הזכויות החברתיות והשפלת נפגעי המדיניות בבתי המשפט הרגילים. בבית הדין העממי אין נפגעי המדיניות החברתית מבקשים להעניש את האשמים, אלא מציפים את הפגיעה בהם ותובעים לתקן את העוול שנגרם להם בעטיה של אותה מדיניות. בעזרתו ובאדיבותו של צוות בית הדין העממי, ובסיועה הרב של אלה גלס, שליטה, ערכה וקיבלה את אישור העדים, אנו מביאים כאן את עדויותיהם של 11 עדות ועדים שהאשימו את ממשלות ישראל ואת החברות המשכנות ב"החרכת הדיור הציבורי, בהפקרת חיים, בחוסר שקיפות והעדר מינהל תקין, בהפעלת טרור בירוקרטי ובשלילת הזכות לבית".

בית הדין העממי מותח ביקורת נוקבת על המציאות המשפטית בישראל, העולה גם מתוך מאמרה של אלה גלס, המפגש בין מדיניות רווחה לאתיקה ניאו ליברלית בדיונים משפטיים על דיור ציבורי בישראל. כמו זירות רבות הדבקות באתיקה הניאו ליברלית, תוך הזנחתה של האתיקה של מדינת הרווחה, גם מערכת המשפט בישראל מגבה כמעט תמיד, על פי גלס, את מעצבי המדיניות. כך בתי המשפט, בבואם לדון בעתירות של עמידר נגד דייריה, מעניקים משקל רב להון תרבותי ולסגנון חיים נורמטיבי, רציונלי וראוי, כאילו היה מנותק מהקשר חברתי ומעמדי, ועל ידי כך מאשימים את דיירי הדיור הציבורי במצבם, למרות היותם קורבנות השיטה.

ספיר סלוצקר-עאמרן מחזקת את טענתה של גלס במאמרה המאבק לקורת גג כמאבק של נשים. היא ממחישה עד כמה גדול הנתק מההקשר החברתי והמעמדי, בבואנו לדון בתנאי החיים של האזרחים נעדרי קורת גג, דרך ראיונות עם ארבע נשים גיבורות, הנאבקות על זכותן הבסיסית לקורת גג והחושפות לפנינו את התנסויותיהן המטלטלות בנפתולי הזרועות הביצועיות של מדיניות חיסול הדיור הציבורי. סלוצקר-עמרן מדגישה את האופי המגדרי של נישולן מהזכות לקורת גג באמצעות שלוש דילמות מגדריות במהותן, ומבקשת מקוראי ביטחון סוציאלי להכיר במרואיינותיה כמנהיגות וכפעילות פוליטיות הנאבקות, לא רק על זכותן שלהן, אלא על דמותה של החברה הישראלית כולה. סיפוריהן של הנשים הם סיפורי מאבק.

אך המאבק אינו חדש. שלמה וזאנה ודדה בניסטי מספרים בריאיון למיכל גרינברג ורוני קאופמן (העתיד להתפרסם בספר שעל כתיבתו הם שוקדים כרגע) על המניעים למאבק שהובילו בשנות ה-90, מאבק שהוגדר כציבורי ולא כפרטי. מעניין לראות כיצד מאבקם של וזאנה, בניסטי וחבריהם הוביל בסופו של דבר אל חקיקת חוק הדיור הציבורי.

למאבק הקהילתי סביב סוגיות של דיור היסטוריה ארוכה. רוני קאופמן לוקח אותנו לשכונת שיקום ירושלמית, שבה ניהלו קהילות בשנות ה-70 וה-80 מאבקים על את זכותם לדיור "במחוז ילדותם". הוא מתאר את המסע שעשו קהילות אלה כדי לגייס משאבים נוכח חסמים אישיים וקהילתיים וחסמי מדיניות. מרתק במיוחד ייחודה של ההתארגנות, אשר החלה כקבוצה לעזרה עצמית לבנייה משותפת, שהוקמה ביוזמת הממסד, והפכה להתארגנות חוץ ממסדית אקטיביסטית שהשתמשה בשיטות של קונפליקט ומחאה. קאופמן ממליץ לבסוף על שילוב בין דפוס פעולה לעזרה עצמית לדפוס פעולה אקטיביסטי ובין מאבק דיור קהילתי למאבק דיור ארצי.

אנו טועים לחשוב שהעניין הרב שמעוררת סוגיית הדיור הציבורי והפעילות סביבה הם מקומיים. אבל מתברר שהסוגיה ניצבת במרכז סדר היום הציבורי במדינות רבות בעולם, וניתן למצוא ביטוי לכך בספרות מחקרית ענפה עליה. בסיומו של הגיליון ביקשנו לחשוף מעט מספרות זו, ולהקדיש את מדור סקירת הספרים לספרים שעוסקים בדיור ציבורי בעולם. זו הזדמנות נהדרת להודות לליהיא להט, עורכת המדור הקודמת, ששיתפה פעולה מלאה עם כל הגחמות שלנו לסקור ספרים מסוימים, סיעה לסקורות ולסקורים, עמדה בקשר עם הוצאות הספרים, ודאגה לקבל לידיה את הסקירות. נברך גם את ניסים כהן, עורכו הטרי של המדור, בברכת דרך צלחה.

לסיום, דברי הערכה למערכת ביטחון סוציאלי ולאנשיה. אין זה סוד שכתבי עת מדעיים מאופיינים בשמרנות באשר למבנה הגיליונות ולהתמקדות במאמרים מדעיים שעוברים שיפוט קפדני, ללא אפשרות להוסיף תכנים שאינם עונים להגדרה "אקדמיים". כעורכים אורחים ביקשנו להחריג גיליון אחד מהדפוס המבני של ביטחון סוציאלי באמצעות שזירה של טקסטים לא אקדמיים, שאינם עונים לתכתיבי האורך של מאמר, תכניו, דרכי שיפוט ומבנהו. אנו רוצים להודות לעורך הראשי של ביטחון סוציאלי יונתן אנסון על הפתיחות ועל העמדת כל האמצעים הדרושים למימוש הרעיונות שהבאנו, למרכזת המערכת הכל-יכולה מיה עורב-הטל, לעורכת הלשון חוה רימון, שגם תרגמה מאנגלית את הריאיון עם לורנס וייל, וכמובן לכל הקוראים-השופטים האנונימיים שהשכילו לקרוא את המאמרים שהתבקשו לשפוט בהקשר הרחב של הגיליון הנושאי. תודה לכל מי שעזר לנו בהשגת חומרים ומידע, למיכל סימונט כורך ולנשות המעברה, לפעילות ופעילי בית הדין העממי ובמיוחד לאלה גלס, ליצחק ספורטא ששוחח עמנו והאיר לנו את הנושא, לחבר הכנסת דב חנין על העלאת דבריו בישיבות ועדות הכנסת והמליאה, למיכל סימונט כורך ולרוני קאופמן על תרומת הריאיון עם שלמה וזאנה ודדה בניסטי, וכמובן לשלמה וזאנה ולדדה

בניסטי עצמם על ההסכמה לפרסם את דבריהם. תודה לחברי מערכת אתר העוקץ על הסכמתם לאפשר את פרסום הטקסט של ליטל בר. תודה רבה לכולם.

ארז צפדיה¹ ואורלי בנימין²

העורכים

מקורות

אבו-טביך, ל' (2009). על זכויות לאומיות קולקטיביות, שוויון אזרחי וזכויות נשים: נשים פלסטיניות בישראל ושלילת זכותן לבחור את מקום מגוריהן. תיאוריה וביקורת, 34, 70-43.

אבו-סאלח, מ', בליקוף, מ', גרליץ, ר' וויינשנק-ונר ר' (2010). מחסמים לסיכויים: מיפוי חסמים והמלצות מדיניות בדרך לשוויון בין ערבים ליהודים בישראל. דו"ח עמותת סיכוי: מסמך מדיניות מספר 1.

אלמלך, י' ולוין-אפשטיין נ' (1998). הגירה ושיכון בישראל: מבט נוסף על אי-שוויון אתני. מגמות, 39 (3), 269-243.

בויםל, י' (2010). 61 שנות הפקרה מושגחת – פענוח צופן מדיניות הממסד הישראלי כלפי אזרחי המדינה הערבים. בתוך ח' כץ וא' צפדיה (עורכים), מדינה מפקירה מדינה משגיחה: מדינות חברתית בישראל 1985-2008 (עמ' 35-54). תל אביב: רסלינג.

הרבסט, ע' (2009). "אנחנו תומכים בחוק משפחות חד-הוריות, במסכנים": חוק משפחות חד הוריות – מבט לאחור. ביטחון סוציאלי, 80, 25-58.

1 תושב, חוקר ופעיל חברתי בנגב בנושאים של מדיניות מרחבית והשלכותיה החברתיות; מרצה וראש המחלקה למינהל ומדיניות ציבורית במכללת ספיר; חבר הנהלה במקום – מתכננים למען זכויות תכנון, ובקולות בנגב – מרכז הכשרה והנחיה לשינוי חברתי בנגב.

2 פרופסורית חברה במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה ובתוכנית ללימודי מגדר, ומנהלת שותפה ביחידה לחקר העוני של הפקולטה למדעי החברה – אוניברסיטת בר-אילן; חברת הנהלה באגודה הישראלית ללימודים פמיניסטיים; חברת מערכת ביטחון סוציאלי; פעילה חברתית בקואליציה להעסקה ישירה.

- יפתחאל, א' וקדר, ס' (2003). על עוצמה ואדמה: משטר המקרקעין הישראלי. בתוך י' שנהב (עורך), מרחב, אדמה, בית (18-51). ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.
- כהן, א' וליאון נ' (2008). לשאלת המעמד הבינוני-המזרחי בישראל. אלפיים, 32, 83-101.
- כהן, נ', מזרחי, ש' ויובל פ' (2010). מדיניות ציבורית, מדינת הרווחה ודעת הקהל. ביטחון סוציאלי, 82, 47-77.
- כץ, ח' וצפדיה א' (2010). מבוא: המקף בין הפקרה והשגחה. בתוך ח' כץ וא' צפדיה (עורכים), מדינה מפקירה מדינה משגיחה: מדינות חברתית בישראל 1985-2008 (עמ' 7-31). תל אביב: רסלינג.
- מלר, ט' (2014). הזכות לדיור נאות: אימהות חד-הוריות פלסטיניות-ישראליות. סוציולוגיה ישראלית, 15 (2), 336-359.
- קרומר-נבו, מ' (2006). נשים בעוני: סיפורי חיים – מגדר, כאב, התנגדות. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רוזנהק, ז' ושלר, מ' (2013). הכלכלה הפוליטית של מחאת 2011: ניתוח דורי-מעמדי. תיאוריה וביקורת, 41 (גיליון נושא – המחאה החברתית), 45-68.
- Benjamin, O. (2011). Gender outcomes of labor market policy in Israel. *Equality, Diversity and Inclusion*, 30 (5), 394-408.
- Rubery, J. (2013). Public sector adjustment and the threat to gender equality. In D. Vaughan-Whitehead (Ed.), *Public sector shock: The impact of policy retrenchment in Europe* (pp. 43-84). Cheltenham, UK: Edward Edgar Publishing.
- Shalev, M. (2007). The welfare state consensus in Israel: Placing class politics in context. In S. Mau & B. Veghte (Eds.), *Social Justice, Legitimacy and the welfare state* (pp. 193-213). Aldershot: Ashgate.